

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

UYGUR SORUNUNUN TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

The Effect of the Uyghur Issue in Türkiye-China Relations

Ümit ALPEREN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Isparta, ualperen@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4309-5180

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

22.01.2024

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1423656

Anahtar Kelimeler

Uygur Sorunu, Türkiye, Çin, Tehdit Algısı, İkili İlişkiler

Keywords

Uyghur Issue, Türkiye, China, Threat Perception, Bilateral Relations

ÖZ

Uygur sorunu, Türkiye ve Çin ilişkilerinin şekillenmesinde, tarafların birbirlerini algılamasında, etkileşim düzeylerinin artmasında, azalmasında ve ilişkilerinin kötüleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Türkiye, Uygurlarla etnik, kültürel, dini ve tarihsel bağları nedeniyle insan hakları bağlamında ilgilendiğini belirtirken, Çin ise Uygur sorununu egemenlik ve toprak bütünlüğü meselesi bağlamında ayrılıkçılık, terörizm ve radikalizm kapsamında değerlendirmektedir. Bu çerçevede Çin'in Uygur sorununa yaklaşımı küresel ve bölgesel düzeyde dönemsel olarak algıladığı tehdit düzeyine göre şekillendiği görülmektedir. Türkiye'nin Uygur sorununa yaklaşımı ise Pekin'in Uygurlara yönelik politikaları çerçevesinde daha çok etki ve tepki bağlamında şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla Uygur sorunundaki gerilimlere Türkiye'nin gösterdiği reaksiyonlar ikili ilişkileri de doğrudan etkileyebilmektedir. Son yıllarda Türkiye-Çin ilişkilerinin ekonomik ve politik olarak asimetrikleşmesinin de bir neticesi olarak Türkiye'nin bu reaksiyoner Uygur politikasının konjonktürel bir değişim geçirdiği görülmektedir. Bu çalışma, Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkilerini şekillenmesinde, tarafların birbirini algılamasında sürekli bir etkisinin olduğunu ve olacağını savunmaktadır. Bu makale, Uygur sorununun dönemsel olarak konjonktürel değişimler çerçevesinde Türkiye-Çin ilişkilerini nasıl etkilediğini incelemektedir.

ABSTRACT

The Uyghur issue has an immense impact on how Türkiye and China relate to one another, view one another, interact, and worsen their relationship. China regards the Uyghur issue through the contexts of separatism, terrorism, and radicalism in terms of sovereignty and territorial integrity, whereas Turkey interprets the Uyghurs as a human rights concern due to their ties to other ethnic, cultural, religious, and historical groups. According to this paradigm, China's approach to the Uyghur issue is determined by its periodically evaluated global, regional, and internal threat levels. Furthermore, Türkiye's position on the Uyghur issue appears to have been developed more by acting and reacting within the constraints of China's Uyghur policy. As a result, Türkiye's responses to tensions over the Uyghur problem may have an impact on bilateral ties. Türkiye's Uyghur policy appears to have altered as a result of recent inequalities in its political and economic relationship with China. According to this study, the Uyghur question has substantially affected the relationship between Türkiye-China and will continue to do so. This essay examines the influence of the Uyghur question on Turkish-Chinese relations in light of cyclical conjunctural changes.

Atf/Citation: Alperen, Ü. (2024). Uygur Sorununun Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 919-932.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ümit ALPEREN, ualperen@gmail.com

1. Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren, Uygur sorunu Türkiye-Çin ilişkilerinin şekillenmesinde, tarafların birbirlerini algılamasında, etkileşim düzeylerinin artmasında ve hatta kötüleşmesinde görünür bir rol oynamaktadır. Temelde her iki ülkenin Uygur sorununa farklı yaklaşımları ikili ilişkileri derinden etkilemektedir. Türkiye, Uygurlar ile etnik, dilsel, tarihsel ve kültürel bağları nedeniyle Uygur sorunuyla yakından ilgilenmektedir. Çin ise Uygur sorununu iç meselesi olarak görmekte ve başka devletlerin bu sorun hakkında açıklama dahi yapmasını Çin'e karşı düşmanca politikalar, içişlerine karışma ve bölücülük olarak görmektedir. Türkiye'nin yaklaşımında Uygur sorunu bir toprak ya da egemenlik sorunu olarak değil insan hakları meselesi olarak görülmektedir. Türkiye, resmî açıklamalarında insan hakları ekseninde sorunu ele alırken, Çin ise Doğu Türkistan sorunu yani egemenlik ve toprak bütünlüğü bağlamında görmektedir. Çin, Uygur ve Doğu Türkistan sorunlarını aynı görmesi nedeniyle soruna bölücülük, aşırıçılık, terör, toprak bütünlüğü, ulusal egemenliğe tehdit bağlamında değerlendirmektedir (ÇHC Büyükelçiliği, 2020). Türkiye tek Çin politikasına, toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini, bölücülüğü desteklemediğini belirtmesine rağmen Türk tarafının Uygur sorunu hakkında yaptığı her eleştiri Çin tarafından olumsuz olarak karşılanmaktadır. Temelde iki ülkenin soruna farklı yaklaşması nedeniyle ikili ilişkiler konjonktürel değişimlere göre inişli çıkışlı bir seyir takip etmektedir.

Uygur sorunu, 1949'dan 1990'ların ortalarına kadar iki ülke arasında açık bir şekilde sorun oluşturmazken, 1990'ların ortalarından itibaren doğrudan bir soruna dönüşmüştür. Türkiye-Çin ilişkilerinde Uygur sorunu ikili ilişkilerin ileriye taşınmasında önemli bir psikolojik engel olmakla birlikte, taraflar arasında birbirlerinin politikalarını etkileme çerçevesinde karşılıklı angajmanların artırılmasına ve iş birliğine de yol açtığı görülmektedir. Bu bağlamda Çin-Türkiye ilişkilerinde Uygur sorunu 1990 yılının ikinci yarısında daha fazla görünür hale gelirken aynı zamanda Çin-Türkiye askeri ilişkilerinde de önemli bir döneme girilmiştir. Fakat diğer faktörlere ek olarak Uygur sorununun oluşturduğu karşılıklı güvensizlik ortamı nedeniyle söz konusu ilişkinin sürdürülebilirliği konusunda sıkıntılar yaşanmıştır.

Ev sahibi ülke olarak Çin'in Uygur sorununa yaklaşımı 2017 yılına kadar dönemsel olarak değişen bölgesel ve küresel tehdit algısının seviyesine göre şekillenmekteydi. Fakat Çin'in 2017 yılı sonrasında Uygurlara ve diğer Türk azınlık gruplarına karşı başlattığı "eğitim kampları" uygulamaları Çin'in hem azınlıklar hem de Uygur sorununda yeni bir aşamaya geçtiğini göstermektedir (Zenz, 2019: 102-128; Zenz ve Leibold, 2017). Türkiye'nin Uygur sorununa yaklaşımı da iç ve dış politikadaki dönemsel değişikliklere bağlı olarak farklılaşmaktadır. Çin'in Uygur sorununa verdiği tepkiler göz önüne alındığında, Türkiye'nin politikalarının da belirli bir strateji dahilinde reaksiyonel olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Uygur sorununa yaklaşımındaki değişikliklerde iç kamuoyu baskısı, Çin ile ekonomik ilişkiler, ülke içi ekonomik sorunlar ve Batı ile ilişkiler çerçevesinde gelişmektedir.

Yukarıdaki belirttiğimiz çerçeveye göre, Türkiye ve Çin'in ortak bir sınır paylaşmamalarına rağmen hatta coğrafi olarak farklı bölgelerde bulunmalarına rağmen ikili ilişkileri az ya da çok olumlu ya da olumsuz her zaman etkilemektedir. Genellikle uluslararası ilişkiler ve dış politika literatüründe, bir ülke içindeki etnik grupların/azınlıkların buldukları ülkenin ya da iki ülke ilişkilerine etkisi diasporalar çerçevesinde ele alınmaktadır. Demokratik ülkelerde, organize diasporaların desteğini almak isteyen siyasi partiler politikalarının onların istekleri doğrultusunda oluşturabilmektedirler. Bu bağlamda özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki organize Ermeni, Yunan, Yahudi vb. lobilerin dış politikaya etki etmeleri bu kapsamda değerlendirilebilir (Haney ve Vanderbush, 1999: 341-61; Mearsheimer ve Walt, 2008). Literatürdeki diğer bir yaklaşım ise, devletlerarası ilişkileri, genellikle çatışmayı, açıklayıcı bir değişken olarak sınır aşan etnik grupların/azınlıkların dinamiklerini incelemektedir. Bu yaklaşım ortak sınırı olan devletlerde yerleşik aynı etnik grubun/azınlıkların, bir devletin komşu devlet içerisindeki etnik uzantılarının ikili ya da çok taraflı ilişkileri etkileyebileceği bağlamında ele alınmaktadır (Davis ve Moore, 1997: 171-184; Petersen, 2004: 25-42; Moore, 2002: 77-91, Winslett, 2006: 653-673).

Bu çalışmada Uygurların ortak sınır paylaşmayan Türkiye-Çin ikili ilişkilerini nasıl etkilediği incelenmektedir. Bu makalenin odak noktası Uygur sorununun dış politika bağlamında ikili ilişkilere etkisi olması nedeniyle, Türkiye'deki diaspora faktörü bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Uygurların ve genel olarak da Çin'deki Türk azınlıkların iki ülke ilişkilerine etkisini diaspora ve sınır-aşan azınlıklar bağlamında iki ülke ilişkilerine etkisi yaklaşımlarıyla açıklamak kolay değildir. Uygur sorununda Çin'in tehdit algısı konjonktürel değişimlere bağlı olarak tek taraflı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Çin'in Uygur sorunundaki tehdit algısı ulusal,

ikili ilişkiler, bölgesel ve küresel değişimler çerçevesinde oluşmaktadır. Raymond Cohen (1978: 93-107), tehdit algısını uluslararası krizlerde eylem ve tepki arasındaki belirleyici bir araç olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Cohen'e (1978: 93) göre rakibin hiçbir kötü niyeti olmasa bile tehdit algısının oluşabileceğinden bahsetmektedir. Bu kapsamda da Uygurların güçlü dini, siyasi kimliği ve Türkiye başta olmak üzere Orta Asya'daki akraba topluluklarıyla etkileşimi, kriz olmasa dahi Çin'in tehdit algısını az da olsa canlı kalmasını sağlamaktadır. Türkiye-Çin ilişkileri bağlamında da Pekin'in Uygur sorunundan algıladığı tehdit ikili ilişkilerdeki diğer sorun alanlarıyla ilişkilendirilmesi, olaya farklı bir boyut kazandırmakta ve ev sahibi ülkenin yaklaşımını dönemselsel olarak farklı boyutlarda etkileyebilmektedir.

Dış politika teorisi bir devletin neden belirli bir zaman periyodunda belirli bir politika izlediğini açıklamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkilerine etkisini tek bir değişkenle, teori ile açıklamak mümkün değildir. Bu çalışma, Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkilerini iki aktörün de birbirinden bağımsız kendi dinamiklerindeki değişimlerin farklı dönemlerde farklı vakalarda nasıl etkilediğini uluslararası ilişkilerin karmaşıklığını göz ardı etmeden yerel, ulusal, bölgesel ve küresel gelişmelerin birbiriyle etkileşimini dikkate alarak ve birden fazla değişkenle açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle bu çalışma tek bir değişkene veya teorik bir çerçeveden ziyade ulusal, uluslararası ve sistemik değişimlerin her iki aktör özelinde etkileşimini göz önünde tutarak Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkileri üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır.

2. Uygur Sorununun Türkiye-Çin İlişkilerine Tarihsel Perspektiften Etkisi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kurulduğu 1949'dan Soğuk Savaş'ın sonlanmasına kadar olan süreçte Türkiye-Çin ikili ilişkilerine Uygur meselesi doğrudan sorun teşkil etmemiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye-Çin ilişkileri Uygur sorunu ekseninden genellikle Batı'nın Çin politikası paralelinde şekillenmiştir. Çin Komünist Partisi (ÇKP) Ekim 1949'da ÇHC'nin kurulduğunu ilan etmiş, fakat Türkiye 1934'te diplomatik ilişkileri başlattığı ve Taipei'ye taşınan Çin Cumhuriyeti'ni tanımaya devam etmiştir. 1949'da Çin Halk Kurtuluş Ordusunun (ÇHKO) Doğu Türkistan'a girmesiyle Türkiye'ye bir Uygur göçü de başlamıştır. Fakat bu göçlerin Türkiye-Çin ilişkilerini doğrudan etkilediğini söylemek zordur. Türkiye'ye doğru başlamış olan 1950'lerdeki Uygur göçü, farklı ideolojik kamplarda yer almaları nedeniyle, birbirini olumsuz konumlandıran Türkiye ve Çin'in kötü ilişkilerinin Türk kamuoyunda pekişmesini sağlamıştır. Özellikle Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göçlerle oluşan Uygur ve Kazak diasporası, Türkiye'de muhafazakâr-milliyetçi kesim başta olmak üzere sorunla ilgili kamuoyunda bir hassasiyet ve farkındalık oluşturmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Uygur meselesi dış politika düzeyinde iki ülke arasındaki ilişkileri doğrudan değil daha çok dolaylı olarak etkilemiştir. Türkiye 1950'lerde Çin'i komünizm üzerinden dolaylı bir tehdit olarak görürken, Çin de Türkiye'yi Batı bloku içerisinde yer alması nedeniyle "zougou" (bir şeyin arkasından giden) olarak nitelemektedir. Tarafların 1949'dan 1960'ların sonuna kadar farklı bloklar içerisinde yer alması nedeniyle, Türkiye'nin Sovyetleri birincil dereceden tehdit olarak görürken, Çin'in tek tarafa yaslanma (一边倒) politikası çerçevesinde Sovyetler ile yakın ilişkileri iki ülke arasındaki temel ayrışmayı oluşturmaktaydı (Shu, 2009: 13-17). Her iki ülkenin de küresel düzeyde farklı ideolojik kamplarda bulunmaları, Ankara'nın Sovyet tehdidi nedeniyle NATO'ya girmek istemesinin bir neticesi olarak Kore Savaşı'na (1950-1953) ABD'nin müttefiki olarak dahil olması Çin-Türkiye ilişkilerindeki ayrımı pekiştirmiştir (Üngör, 2006: 405-406). Ayrıca Çin, 1955'te Bandung Konferansı'nda Bağlantısızlar Hareketini savunurken Türkiye'nin komünizm tehdidi üzerinden komünizm karşıtı blokun önemini vurgulaması da taraflar arasındaki sistemsel farklılıkları ve ikili ilişkilerdeki negatif ayrışmayı arttırmıştır. Fakat 1960'ların başında başlayan Batı-Çin ilişkilerindeki yumuşama ve Çin-Sovyet ikili ilişkilerindeki kırılmalar Türkiye-Çin ikili ilişkilerine de olumlu yansımıştır.

Türkiye de bu konjonktürel değişimlere bigâne kalmamış, içerisinde bulunduğu Batı Bloğunun bu politika değişikliğiyle uyumlu hareket etmiştir. Batı Bloku ülkelerinin büyük çoğunluğunun Çin'le diplomatik ilişki kurmasına paralel olarak, Birçok Batı Bloku ülkesi gibi Türkiye de Türkiye-Çin diplomatik ilişkileri de 1971 yılında tesis edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye-Çin diplomatik ilişkilerinin 1949-1971 yılları arasında kurulamamasında ana etken doğrudan Uygur sorunundan daha çok, Türkiye'nin dış politika öncelikleri, taraflar arasındaki coğrafi uzaklık nedeniyle çıkar ya da çatışma alanlarının kesişmemesi ve Batı bloku içerisinde yer almasıdır. Ayrıca Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimi üyesi olması, dış politikasını çeşitlendirme, yeni ticari pazar arayışı etkili faktörler olmuştur. Çin açısından da bakıldığında ise Pekin'in

Moskova'ya dengeleme ihtiyacı, Türkiye'nin dış politikasını yeniden gözden geçirmesi ve Çin-ABD ilişkilerindeki yumuşamanın olumlu etkileri olduğu görülmektedir (Xiao, 2011: 15-16).

2.1. Türkiye-Çin Karşılıklı Diplomatik İlişkilerinin Kurulması ve Uygur Sorunu

Türkiye ve Çin arasında 1971'de diplomatik ilişkilerin başlamasına rağmen aralarındaki coğrafi uzaklık ve bölgesel çıkar/sorun alanlarına odaklanmaları ve her iki ülkedeki iç politik sorunlar nedeniyle ciddi bir etkileşim sağlayamadıkları görülmektedir. Bu dönem içerisinde Uygurların iki ülke arasındaki ilişkilere açık bir sorun yarattığı ve etki ettiği görülmemektedir. Aynı zamanda bu dönemde Çin ve Türkiye arasında karşılıklı resmi ziyaretlerin de gerçekleştirildiği görülmektedir (Resmî Gazete, 1975: 2; Milliyet, 1978). Çin'de Aralık 1978'de başlayan Açılım Reformları, Türkiye'de de 1980'lerde başlayan ekonomide liberalleşme hareketleri iki ülke arasındaki etkileşimi kısmen de olsa arttırmıştır. Bu çerçevede Türkiye-Çin ilişkileri 1980'den Soğuk Savaşın sonuna kadar ekonomik temelli olarak ivmelenmiştir. Hem Çin'in hem de Türkiye'nin 1980'lerdeki ekonomik liberalleşme ve pazar arama çabaları iki ülke arasındaki karşılıklı resmi ziyaretlere de olumlu yansımıştır. Diğer yandan Çin'in 1980'lerde uluslararası sistemle angajmanının artması, Pekin'in 1980'lerin ortalarından itibaren Uygur sorununa/ayrılıkçılığına karşı hassasiyetinin ve tehdit algısının artmasını da beraberinde getirmiştir. Fakat Çin, 1990'ların ortalarına kadar diplomatik olarak bunu sorunsallaştırmamıştır. Bunun nedenlerine bakıldığında Çin'in bu durumdan kaynaklı herhangi bir tehdit algısının oluşmaması, coğrafi olarak uzak bir ülkeye baskı uygulayabilecek siyasi, ekonomik kapasitesinin olmaması, başka ülkelerin içişlerine karışmama ilkesi ve bu sorunu öncelikle çözülecek bir iç mesele olarak görmesidir.

1980'lerin başından itibaren Çin'in Uygurlardan tehdit algısı artmaya başlasa da bu durumun Türkiye-Çin ilişkilerine açık bir etkisi olmamıştır. Hatta her iki ülkenin kendilerine özgü bir ekonomik liberalleşme politikası izlemeleri nedeniyle üst düzey ziyaretlerin en yoğun yaşandığı dönemlerden olmuştur. Bu dönemde, dışişleri bakanları, başbakanlar ve cumhurbaşkanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir (Adıbelli, 2016: 218). 1980'lerdeki karşılıklı ziyaretlerde Uygur sorununun gündeme gelmemiş olması, Çin'in Ankara Büyükelçiliğinde Uygurların da çalışması taraflar arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesinde bir köprü olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Fakat Çin'in Ankara Büyükelçiliği Ticari Ataşesi Uygur kökenli Muhammed Niyazi'nin can güvenliği bulunmadığı gerekçesiyle Eylül 1986'da Türkiye'den istediği siyasi sığınma talebinin olumlu yanıt bulması, Türkiye-Çin ilişkilerine Uygur sorununun etkisi açısından bir dönüm noktası olmuştur (Milliyet, 1986).

3. Soğuk Savaş Sonrası Uygur Sorunu ve Türkiye-Çin İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla değişen bölgesel ve küresel dengeler, Çin'in ulusal ve bölgesel düzeydeki tehdit algısını ve Uygur sorununu doğrudan etkilemiştir. Sovyetlerin başarısız milliyetler politikasıyla Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının Uygur Bölgesinde de yankı uyandırmıştır. Hem Türkiye'nin Orta Asya'ya ekonomik, siyasi ilgisi hem de Uygurların bu dönemdeki özgürlük talepleri, Çin tarafından Pantürkizm tehdidi olarak görülmüştür. Ayrıca 1990'ların başında Türkiye'deki politikacıların Pantürkizm ile ilgili iç politikaya hedefleyen popülist ifadeleri de Çin'in Uygur meselesindeki endişelerini beslemiştir (Sezer, 1996: 87; 77-78; Schior, 2009: 46-47).

Pekin açısından, 1989 Tiananmen Olayları nedeniyle Çin-Batı ilişkilerinin kötüleşmesi, Çin'in küresel sistemdeki ekonomik ve politik gücü arttıkça Uygur sorunu daha görünür olmaya başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası küreselleşmenin etkisiyle de Uygur diasporasının global düzeyde aktifleşmesi, farklı gruplarla, fikirlerle etkileşim içerisine girmesi Çin'in daha fazla reaksiyoner ve pro-aktif bir politika izlemesine neden olmuştur. Bu bağlamda, 1990'lara kadar Uygurlar Türkiye-Çin ikili ilişkilerin artmasında daha çok kolaylaştırıcı bir konumda ve tehdit algısı düşük seviyede iken Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Çin için bir tehdiye dönüşmeye başlamıştır (Karluk ve Kartal, 2022: 502-503).

1990'ların başında küresel düzeyde esen özgürlük ve bağımsızlık rüzgarlarından etkilenen Uygurların protestoları ve bölgesel gelişmeler Çin'in tehdit algısını arttırmıştır. Doğu Türkistan'ın Barın kasabasında 4-10 Nisan 1990'da patlak veren ayaklanma, Çin'in tehdit algısını arttırmış ve Uygur politikasında bir dönüm noktası olmuştur. (Millward, 2004: 14-15, 53; Dillon, 2004: 62-65). Aslında Uygurların 1990'larda sıklıkla ayaklanması sadece Uygurlara özgü değildir. Hatırlanacağı üzere, Sovyetlerin çökmeye başlamasıyla birlikte bütün dünyaya yayılan daha fazla özgürlük ve demokrasi talepleri nedeniyle ekseriyetini Han öğrencilerin

oluşturduğu gruplar 1989'da Pekin'in Tiananmen meydanında gösterilere başlamışlar, ancak çok sert bir şekilde bastırılmışlardır. Dolayısıyla merkeze entegre edilemeyen, özgürlükleri kısıtlanan çevrede yer alan Uygurlar da Orta Asya'da bulunan etnik, kültürel ve dinsel bağları bulunan akrabaları gibi bağımsız olmayı hayal etmişlerdir. Bu süreci dönemin atmosferi ve koşulları içerisinde anlamakta fayda vardır.

Küresel ve bölgesel değişimler de Çin'in ulusal düzeydeki tehdit algısını beslemiştir. 1990'ların başında Çin'in Sovyetler'den algıladığı tehdit algısı ortadan kalkarken aynı zamanda Sovyet yayılmacılığıyla mücadele üzerine inşa edilen Çin-ABD ilişkilerinde de sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Doğu Türkistan'a Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi adıyla özerkliğinin verilmesinin 40. yıldönümü olan Eylül 1995'te özerk bölgenin üst düzey yöneticilerinden Wang Zhaoguo, ABD'yi işaret ederek düşman kuvvetlerinin Çin'i bölmek için ayrılıkçılığı canlandırmaya çalıştığı iddiasında bulunmuştur (Mackerras, 2003: 52). ÇKP Merkez Komitesi'nin Mart 1996'da Uygur bölgesindeki yetkililere gönderdiği dokümanlarda etnik ve dini ayrılıkçılara yönelik sert tedbirlerin alınmasını aksi takdirde bunun bütün ülkeyi etkileyebileceği belirtmekteydi (Mackerras, 2003: 52). Bu genelge sonrasında 1997'de Yining (Gulca)'da ve öncesinde patlak veren isyanlarda, Uygurlar dini özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık talebinde bulunmuşlardır (Millward, 2007: 330). Dolayısıyla hem dini hem de tarihsel siyasi kimlikleri güçlü Uygurların eşitsiz ve baskı altında yaşadıkları duygusu, Pekin'e karşı ayaklanmalarına neden olmuştur. Millward (2004: 2), Pekin'in Hanların bu konuda endişelerinin olduğunu kabul etmekte fakat durumun Çinli yetkililerce gereğinden fazla abartıldığını ifade etmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Çin, Uygur meselesinden tehdit algısının düşük olmasının yanı sıra uluslararasılaşmasına da sıcak yaklaşmadığı söylenebilir. Fakat Soğuk Savaş sonrasında küreselleşmenin hız kazanmasıyla yaşanan ulusal, bölgesel ve küresel değişimlerin Çin'in Uygur meselesindeki tehdit algısının hızlı bir şekilde arttırdığı güvenlikçi yaklaşımın dominantlaştığı görülmektedir (Karluk, 2022: 72-73). Çin'in azınlıklar konusunda yüksek düzeyde endişeli ve hassas olmasında azınlıkların yaşadığı coğrafi alan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 2023 yılı verilerine göre, Çin'in 1.409 milyarlık nüfusunun yüzde 91'ini Han etnisitesi oluştururken, Han olmayan 55 etnik grup Çin nüfusunun yaklaşık yüzde 9'una, yani 126,8 milyona karşılık gelmektedir (Statista, 2024). Fakat Çin'deki azınlıkların önemi nüfuslarından daha çok yaşadıkları coğrafyanın ülkenin 2/3'üne tekabül etmesi ve sınır hatlarında yaşıyor olmasından kaynaklanmaktadır (Gao vd. 2017: 4-7, Karluk ve Kartal, 2022). Bundan dolayı Çinli karar alıcıların azınlıklara yönelik hassasiyetin de sınır hatlarında istikrarsızlık, komşularla ilişkileri karmaşıklıklaştırma gibi hususlarda güvensizliklerinin olmasının önemli etkisi vardır. Ayrıca Çin'deki azınlıkların nüfuslarıyla orantısız bir şekilde jeostratejik dağılımları da tarihsel olarak merkezi güçle karşı karşıya gelme ihtimalleri, Çinli karar alıcıların endişelerini katlamakta ve özgürlük-güvenlik denkleminde sorunun güvenleştirilmesine neden olmaktadır. Uygurlar özelinde de yaşadıkları coğrafyanın Han etnisitesinin merkezinden uzak bir bölgede bulunması, otokton bir etnisite olmaları, tarihte devlet tecrübelerinin olması Uygurların siyasi ve dini kimliklerini güçlü bir şekilde korumuştur. Uygurların siyasi ve dini kimliklerinin sınır aşan bir nitelikte olması da ayrıca önemlidir. Marie Tredaniel ve Pak K. Lee (2018: 179) Çin sınır hattındaki tehdidi varoluşsal tehdit olarak tanımlamakta ve bu tehdidin de güç farkından değil medeniyet hiyerarşisinden kaynaklandığını belirtmektedirler. Tredaniel'e göre, Çin'in İmparatorluk çağlarında Sinicized/Çinlileşmeyen bu gruplar Çin yönetiminin üstünlüğünü kabul etmeyerek, Çin kimliğinin ve Çin İmparatorunun Tanrının oğlu iddiasındaki meşruiyete karşı bir tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca, 1839-1949 yılları arasında Çin'deki işgaller ve iç savaşlar Merkezi yönetimin varoluşsal tehdiye karşı sıkı bir egemenlik yaklaşımı geliştirmesine neden olmuştur. Pekin, Uygur bölgesini Çin'le bütünleştirmek için bölgeye 1949'dan beri Han göçünü yarı askeri bingtuanglar ile teşvik etmektedir. Buna ek olarak Pekin'in muhalif Uygurları özellikle 11 Eylül sonrası küresel cihatçılarla ilişkilendirme çabası, Uygur politikasının güvenleştirilmesine yol açmaktadır (Karluk, 2017: 107; Kutay, 2007: 235-238). Çin'in güvenleştirme stratejisi ve asimilasyonu andıran politikaları, Uygurların Çin'e entegre edilmesinden daha çok onların radikalleşmelerine, merkezden kopuşlarının hızlanmasına neden olmaktadır (The Telegraph, 2014).

Aynı zamanda Kırgız, Kazak, Özbek gibi Türk kökenli etnisitelerden farklı olarak Uygurların ağırlık merkezleri Doğu Türkistan olmuştur. Fakat Uygurların mevcut durumda bağımsız bir devletlerinin olmaması, 1990'ların başından itibaren hızlanan küreselleşmeyle hem siyasi hem de dini kimliklerinin küresel bir boyuta evrilerek sınır aşan bir durumun ortaya çıkarmıştır. Uygurların etnik kimlikleri üzerinden hem Orta Asya devletleri hem de Türkiye ile akrabalık duygularının artmasına, diğer yandan da dini kimlikleri ile de daha geniş bir Müslüman coğrafyayı dini kimlikleri üzerinden bağlantı kurmalarını sağlamıştır (Mukherjee, 2010:

427). Uygurların Çin dışında bir bağlantı aramalarının en büyük nedenlerinden birisi de Çin merkezi yönetimi ile bir türlü merkeze coğrafi uzaklık, kültürel farklılıklar nedeniyle harmonik bir ilişki kuramamalarıdır (Gladney, 2003: 451-467).

Yukarıdaki bahsedilen çerçevede, Uygur lider İsa Yusuf Alptekin'in 1990'ların başında hem Türkiye'deki siyasi liderlerle yoğun bir şekilde görüşmesi hem de uluslararası alanda Uygurlar adına İslam Konferansı Örgütü gibi uluslararası kuruluşlardaki diplomatik faaliyetleri Çin'in endişelerini arttırmıştır. (Shichor, 2009: 24-26). Fakat bu görüşmelere rağmen Türkiye, 1990'nın ilk yarısında Uygur diasporasına söylesel desteğini dışına da çıkamamıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse bu dönemdeki söylemlerin Türkiye'nin kapsamlı bir Uygur politikasını yansıttığını söyleyemeyiz. Diğer yandan Çinli karar alıcıların Türkiye'nin Uygur politikasına yönelik endişeleri artarken, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısı Türkiye-Çin ilişkilerinin en hareketli olduğu dönemlerden birisini oluşturmuştur. Hem Türkiye'nin hem de Çin'in özellikle insan hakları konusunda Batı'nın ağır eleştirilerine maruz kalması, tarafların aralarındaki olumsuz algıları geri planda bırakarak iş birliği yapmalarını sağlamıştır. Haziran 1989'da meydana gelen Tiananmen Olaylarında Türkiye Batılı ülkelerinden farklı bir pozisyon belirlemiş ve olayları Çin'in içişleri olarak görmüştür (Ding, 2011: 22). Türkiye, 1990'larda PKK ile mücadelesinde, silah sanayinde Batı'ya olan bağımlılığını azaltmak ve Batı'dan alamadığı silahları ve askeri teknolojiyi alternatif olarak Çin'den almıştır (Ersoy, 2008). Dolayısıyla taraflar uluslararası alanda kendilerine karşı oluşan olumsuz yaklaşımın da etkisiyle aralarındaki sorunlu alanı derinleştirmek yerine yönetmeyi tercih etmişlerdir. Fakat her iki ülke de bu ilişkilerini Uygur sorununun gölgesinde geliştirmeye çalışmışlardır.

Türkiye-Çin ilişkilerinde 1996 yılı Uygur sorununun bir kırılma senesi olmuştur. 1996 yılı öncesi dönemde Türkiye Uygurlar'a en azından söylesel olarak destek verirken 1990'ların ortalarından itibaren sorunu görmezden gelmeye başlamıştır. Türkiye'nin Uygur politikasında 1990-1995 arası dönem kararsız destek dönemi biçiminde devletin farklı organlarının farklı politikalar izlediği bir dönem olmuştur. Özellikle muhafazakâr-milliyetçi kesimin oluşturduğu merkez-sağ siyasi partiler Türkiye'deki Uygur diasporası ile siyasi kaygılarla yakın ilişkiler geliştirirken, Dışişleri bürokrasisi ve Genelkurmay Başkanlığı daha rasyonel bir politika izlenmesini savunmuştur. 1996 sonrasında ise hükümetin de dışişleri ve askeri bürokrasi ile aynı düzleme gelmesiyle birlikte sorunun görmezden gelindiği ve Çin ile askeri ilişkilerde yükseliş ivmesinin kazanıldığı bir döneme girilmiştir.

1996 yılı sonrasındaki süreçte Çin-Türkiye ilişkilerinin duygusal bir zeminden rasyonel bir zemine evrilmesi temelde üç nedene dayanmaktadır. İlki Çin'in Türkiye için ucuz ve Batıya alternatif silah ve teknoloji transercisi olması, ikincisi Çin'in büyüyen bir pazar haline gelmeye başlaması ve sonuncusu Çin'in BMGK daimî üyesi sıfatı nedeniyle ABD ve AB'den gelecek baskıları dengeleme kapasitesine sahip olmasıdır. Türkiye Çin ile iyi ilişkiler geliştirebilmek için Uygur Türkleri konusunda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Diğer yandan Çin'in de 1990'ların ortalarında Batı'nın eleştirilerine karşı Uygur meselesi konusunda etkili bir aktör olma potansiyeli olan Türkiye ile kavga etmek yerine angajman politikası izlemeyi tercih ettiği görülmektedir. 1990-2000 yılları arasında, Çin'in Türkiye ile genellikle tek taraflı ekonomik ve askeri teknoloji transferi politikaları sonuç vermeye başlamıştır. İki ülke arasındaki göreceli yakınlaşmanın bir sonucu olarak, Uygur diasporasının merkezi 1950'lerin başından 1990'lara kadar Türkiye'de bulunurken, daha sonraki süreçte Avrupa'ya kaymaya başlamıştır. Türkiye'de bulunan Uygur diasporasının önemli isimlerinden Erkin Emet'e (2009: 108-109) göre merkezin Türkiye'den Avrupa'ya kaymasının nedeni diasporanın faaliyetlerinin kısıtlanması ve Almanya, Hollanda, Belçika ve Norveç gibi ülkelerde Uygur diasporasının varlığı ve Çin'den gelen göçmenlerin buraları tercih etmesidir. 1950'den itibaren Türkiye'ye gelen Uygur diasporasının Avrupa ve Amerika'ya yayılmaları aynı zamanda diasporanın daha fazla küreselleşmesine ve Türkiye'nin Çin ile ilişkilerinde diasporayı etkileme düzeyine de olumsuz yansımıştır. Dolayısıyla, Sovyetlerin dağılması ile Uygur diasporasının Müslüman ve Türk dünyasıyla olan etkileşimi artarken, 1990'ların sonunda Türkiye'den ayrılmaya başlamaları dünyayla etkileşimlerini de arttırmıştır. Diğer yandan da Türk kamuoyunun Uygur Türkleri konusundaki hassasiyetleri hükümetler üzerindeki baskısı değişen oranda her zaman hissedilmiştir.

3.1. 2002 Sonrası Uygur Sorununun Türkiye-Çin İlişkilerinin Etkisi

Kasım 2002'den beri iktidarda olan Ak Parti hükümetleri döneminde, Türkiye-Çin ilişkilerine Uygur etkisi dönemselsel olarak küresel ve iç politikalara bağlı olarak dalgalı bir seyir izlemektedir. 2000'li yıllar Türkiye-Çin ilişkilerinde Uygur sorununun etkisinin azaldığı, geri planda kaldığı ve olumlu bir yaklaşımın

olduğu bir dönem olmuştur. Küresel boyutta yaşanan gelişmelerin yanı sıra 2000'lerde Çin'in ekonomik gelişimi ve bunun halk tabanına yayılması, Hu Jintao yönetiminin güvenlikten ziyade toplumlar arasındaki uyumu öne plan çıkaran 'uyumlu toplum' (和谐社会) politikası, Uygurlar ile Çin merkezi hükümeti arasındaki gerginliğin azalmasına neden olmuştur (Wang, 2016). Ak Parti hükümetleri döneminde Türkiye-Çin ilişkileri üzerindeki Uygur etkisini üç dönemde incelemekte fayda vardır. İlk dönem 2000'lerin başından Temmuz 2009 Urumçi Ayaklanmasına kadar olan süreç, ikinci olarak 15 Temmuz 2016'daki Türkiye'deki darbe girişimine kadarki dönem ve son olarak da günümüze kadar yaşanan süreçtir.

AK Parti hükümetlerinin ilk dönemlerinde ekonomiyi önceleyen çok boyutlu dış politikaları Çin-Türkiye ilişkilerine de ivme kazandırmıştır. Türkiye'nin 2000'lerin başından itibaren hızlı bir ekonomik gelişme sürecine girerken aynı zamanda bölgesinde politik ve kültürel olarak bir çekim merkezi oluşturması, Çin'in de Türkiye ile daha yakın ilişkiler geliştirmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye açısından ise Çin'in devasa ekonomik büyüklüğünün yanı sıra dünyanın en büyük pazarlarından ve dış yatırımcılarından birisi olması çok-terafı diplomasisinde Çin'i ön plana çıkarmıştır. Bunun yanı sıra 11 Eylül saldırıları sonrasında küresel teröre karşı savaş nedeniyle Batının da Çin'e karşı insan hakları eleştirilerini azalttığı bir döneme denk gelmesi AK Parti Hükümetlerinin Uygurlar konusunda daha rahat hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla, Çin'in Uygurlar konusunda küresel çapta elini rahatlatan ve Türkiye ile ilişkilerinde konuyu göz ardı eden, bununla birlikte ülke içerisinde de tehdit algısının en fazla azaldığı bir dönem yaşanmıştır.

Küresel düzeyde de Çin, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Afganistan işgalini ve terörle savaşını söylemsel olarak eleştirse de özellikle Sovyetler sonrası Afganistan merkezli olarak algıladığı geleneksel olmayan tehditlerin, rakibi tarafından bertaraf edilmesi kendi çıkarına da olmuştur. Amerikan ordusunun Afganistan'da başlattığı savaş, aynı zamanda Çin'in terörist olarak nitelediği bu bölgedeki Doğu Türkistan İslami Hareketi mensuplarıyla (ETİM-East Turkistan Islamic Movement) savaş anlamına gelmekteydi (Dwyer, 2005: X).

Türkiye-Çin ilişkileri 2000'lerin sonuna kadar düşük ivmede ilerlese de 2000'lerin sonunda her iki taraf karşılıklı inisiyatif alarak ilişkileri yeni bir aşamaya taşımaya çalışmışlardır. Özellikle 2000'lerin sonunda ve 2010'ların başında Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanları seviyesinde Uygur bölgesini ziyaret etmeleri, Çin tarafının da Türkiye ile ilişkilerinde Uygur sorunundan kaynaklı karşılıklı güvensizliği ortadan kaldırmaya yönelik çabaları olarak görülebilir. Bu süreçte ABD'nin Afganistan'da terörle savaşının devam etmesi nedeniyle Çin'in batı sınır hattından yani Orta Asya'dan tehdit algısının düşük olmasının da katkısı göz ardı edilemez. Diğer yandan Ak Parti hükümetlerinin bu dönemde ekonomik temelli bir dış politika izlemelerinin ve AB'ye girişi müzakereleri nedeniyle Orta Asya'dan daha ziyade Batı ile ilişkilerini önemsemeleri de Uygurlar ve Orta Asya üzerinden Pan-Türkist tehdit düzeylerinin düşük olmasının da etkisi vardır. Yani Uygur meselesi, Çin'in tehdit algısı azalmıştır.

Aslında 2000'lerin sonu 2010'ların başındaki Türkiye-Çin ilişkilerinde bugün dahi ikili ilişkilerde etkisi hissedilebilen Temmuz 2009 Urumçi olaylarına rağmen tarafların ısrarla angajman politikası izlediği bir dönem olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz bağlamda 2000'lerin sonunda, Çin, Uygur sorunundan kaynaklı tehdit algısının azalttığı gibi her iki taraf da Uygurları bir köprü olarak görüp ikili ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Aslında Temmuz 2009'da hem Çin'in Türkiye'ye hem de Uygur sorununa yaklaşımı konusunda bir dönüm noktası olmasına rağmen Urumçi olaylarından önce Türkiye-Çin ilişkilerinde bir balayı havası vardır. Bu kapsamda da Mart 2009'da Türk Harp Akademisi Komutanı General Hasan Aksay, Pekin'i ziyaret ederek Çinli mevkidaşı General Ge Zhenseng'la görüşmüştür. Bu görüşmede Türkiye ve Çin ortak eğitim ve tatbikat antlaşması imzalamışlar ve 2010 yılında Çin ilk defa Anadolu Kartalı hava tatbikatına katılmıştır (Hürriyet, 2009). Bu durum aynı zamanda Çin'in ilk defa bir NATO üyesi ülke ile tatbikat yapması açısından sembolik önemi haiz bir konudur. Aynı yıl Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun Türkiye ziyaretinde de iki ülke arasında stratejik iş birliği ilişkisi kurulduğu duyurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Haziran 2009'da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Urumçi ziyareti sonrasında patlayan Urumçi'deki Han-Uygur etnisiteleri arasındaki çatışmalar, Türkiye-Çin ilişkilerinde bir krize dönüşmüştür. Özellikle Başbakan Tayyip Erdoğan'ın adeta katliam ifadeleri Çin'de büyük bir memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. AKP hükümetlerinin 2002'den itibaren çok tarafı dış politikası ve bu dönemde milliyetçiliğe mesafeli olmaları Çin'le ilişkilerde Pan-Türkist tehdidin azalması anlamına gelmekteydi. Fakat 2010 sonunda ve sonrasındaki süreçte Erdoğan'ın Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı ile yaşadığı polemik Çin'de İslamcılık tehdidi olarak görülmeye başlanmıştır (Zan, 2018: 41). Çin'in Uygurlar üzerinden tehdit algısının artması geçici de olsa iki

ülke arasındaki ilişkileri akamete uğratmıştır. 2009 Urumçi Olayları AKP hükümetlerinin iki ülke ilişkilerinde Uygurların bir köprü işlevi görebileceği yaklaşımını da sekteye uğratsa da kriz yoğun diplomasi ile kısa sürede aşılmıştır.

Türkiye tarafı da Çin ile krizin derinleşmesini istemediğinin bir göstergesi olarak aynı dönemde Dünya Uygur Kurultayı (DUK) Başkanı Rabia Kadir'in vize başvurusunu iki defa reddetmiştir (Milliyet, 2009). Türkiye, Rabia Kadir'in 2009'daki vize başvurusunu reddederken, Japonya 28-29 Haziran 2019'da Osaka şehrinde gerçekleştirilen G20 zirvesi sırasında Rabia Kadir'in vize başvurusunu onaylamıştır (Euronews, 2019). Çin ile yoğun ticari ilişkileri olmasına rağmen Japonya'nın Rabia Kadir'e vize verirken, ortak değerleri paylaştığını belirten Türkiye'nin vize talebini reddetmesi ve sonraki süreçte de Türkiye'ye girişine olumlu bakmaması Pekin-Ankara ilişkilerindeki asimetriyi de ortaya koymaktadır. Hatta dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu TBMM'de yaptığı konuşmada Çin'in DUK'u ayrılıkçı bir örgüt olarak gördüğünü belirtirken, Türkiye'nin de BM üyesi bir ülkeyi bölmeyi amaçlayan örgüte karşı tavrının aynı olacağını söylemiştir. Fakat Davutoğlu Uygur meselesi ile de ilgilendiklerini belirtmekten de geri kalmamıştır (Kartal, 2019: 41). Muhafazakâr kimliği ile öne çıkan AK Parti hükümetinin bu yaklaşımı CHP'li, BDP'li ve MHP'li vekiller tarafından eleştirilmiştir (Kartal, 2019: 39). Ayrıca AK Parti hükümeti, Türkiye'nin Çin'le olan asimetrik ilişkilerini dikkate alarak ekonomik pragmatizm temelinde DUK Başkanı Rabiya Kadir'in vize başvurusunu reddetmiştir (Temiz, 2017). Diğer yandan Japonya, G20 zirvesi sırasında Çin'in baskılarına rağmen Rabiya Kadir'in ülkesine girmesine olumlu yanıt vermiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin aksine Japonya, karşılıklı dengeli ekonomik bağımlılığıyla Çin'in baskılarını göğüsleyebilmiştir.

Türkiye'nin ilişkilerdeki krizi derinleştirmeye yaklaşımına Çin de olumlu yanıt vermiştir. 2009 Urumçi olaylarının ardından Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 28 Ekim 2010'daki Kaşgar ziyaretinin Çin-Türkiye ilişkileri açısından sembolik değeri oldukça büyüktür. Davutoğlu Kaşgar'da yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki ilişkilerindeki gelişmelerin Uygurlara da bir rahatlama getireceğini belirtmiştir (Kohen, 2010). Türkiye-Çin arasındaki ilişkilerin gelişmesinden, karşılıklı güvenin oluşmasına Uygurlar olumlu bakmışlardır. Doğu Türkistan Dayanışma ve Kültür Derneği Başkanı Seyit Tümtürk de Çin ve Türkiye arasındaki ekonomik, politik ve askeri işbirliğinin stratejik boyutta gelişmesinin Uygurların temel haklarında da iyileşmelere yol açacağını belirtmiştir (Tümtürk, 2010). Bu dönemde karşılıklı üst düzey ziyaretlerle ikili ilişkilerde hızlı bir iyileşme sürecine girilmiş ve akabinde Çin Başbakanı Wen Jiabao Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 2010 yılında Türkiye ve Çin arasında stratejik iş birliği antlaşması imzalanmışsa da bu anlaşmanın ilişkilerde ciddi bir katkısı olmamıştır. Yine 2012'de Başbakan Erdoğan'ın Urumçi'ye bu düzeyde ziyaret gerçekleştirmesi oldukça önemli olmuştur.

4. Xi Jinping Döneminde Uygur Sorununun Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi

2010 yılı sonrasında Çin-Türkiye ilişkileri, ekonomik ilişkileri geliştirme ve karşılıklı sorunlarda sessiz kalma anlayışıyla siyasi sorunları gündeme getirmeme temelinde oluşan bir statüko çerçevesinde şekillenmiştir. Bunun temelinde ise ikili ilişkilerde Temmuz 2009'daki Urumçi olayı tecrübesi, Mayıs 2010'daki Mavi Marmara olayı ve sonrasında Türk-Batı ilişkilerinde kırılmanın olması etkili olmuştur. Türkiye bu çerçevede Uygur sorununu geri plana iterek ortak çıkar alanlarını ön plana çıkararak Çin ile ekonomik temelli bir ilişki modeli geliştirmeye yönelmiştir. Çin'de de Xi Jinping'le birlikte, 2013 yılı sonrasında geçmiş dönemlere kıyasla dikkat çekici bir şekilde milliyetçiliğin arttığı görülmektedir. Küresel boyutta Çin'in artan ekonomik gücünün politik alana yansması, ABD'yle yaşadığı gerilimler ve Batı'nın Çin'in azınlık politikasına eleştirilerindeki artış ülke içerisindeki milliyetçiliğin hem reaktif hem proaktif olarak artmasına neden olmuştur. Buna ek olarak, Xi'nin 2013'te Çin'in jeopolitik ve jeoekonomik temelli batıya açılım projesi olan Kuşak-Yol Girişimi'nin de ana geçiş güzergahının Xinjiang olması, Uygur sorununun daha da proaktif bir süreç girmesine neden olmuştur (Okur, 2017: 52-53).

Türkiye'nin yeni sessiz yaklaşımı Çin tarafından da karşılık bulmuştur. 2012 yılında Çin, Türkiye'nin ŞİÖ'de diyalog ortaklığını desteklemiştir. Başbakan Erdoğan'ın daha da ileri giderek 2013'te ŞİÖ'yü AB'ye alternatif olarak tanımlaması da Çin ve Rusya'yla ilişkileri geliştirmek istediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Fakat 2011'de Ortadoğu'da Arap halk ayaklanmalarının başlaması ve birçok Ortadoğu ülkesinde kaosun ortaya çıkması iki ülke arasındaki etkileşimin de azalmasına neden olmuştur. El-Kaide, Daeş gibi terör örgütlerinin aktifleşmesi ve bu süreçte Çin'in 2014'te Kunming vb. şehirlerindeki terör saldırıları Pekin'in Uygurlardan algıladığı tehdit seviyesini tekrardan arttırmış ve teyakkuza geçirmiştir. Özellikle bazı Uygurların da El Nusra

gibi örgütlerinin içerisinde ve/veya farklı gruplarla Suriye iç savaşına dahil olması Çin-Türkiye ilişkilerine de olumsuz yansımıştır (Duchatel, 2019). Suriye'deki bir grup Uygur'un Çin'i tehdit eden videolar çekmesi de Pekin'in tehdit algısının artmasında önemli rol oynamıştır (Karluk, 2022: 78). Çin basınında Türkiye'nin Uygur savaşçılarını Suriye iç savaşına dahil olmasını kolaylaştırdığı yönünde haberler de çıkmıştır (Renmin Ribao, 2015).

Suriye iç savaşının ve Çin'de iktidara gelen Başkan Xi Jinping yönetiminin de etkisi ile Çin-Türkiye ilişkileri 2015'in ortasından 2016'nın başına kadar yeni bir dalgalanma sürecine girmiştir. Uygur bölgesinde kutsal Ramazan ayında bölgedeki Uygurlar başta olmak üzere Türki Müslümanların oruç tutmasına izin verilmediği haberleri nedeniyle Türkiye'de Çin-karşıtı protestolar başlamıştır (TRT Haber, 2015). Her ne kadar Türkiye'deki Çin karşıtı protestoların ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çin'i ziyaret etmesi ikili ilişkilerdeki gerilimin seviyesini düşürse de Pekin yönetiminin özellikle Güneydoğu Asya'daki Türk diplomatları, Uygurların Çin'den Türkiye'ye geçebilmesi için sahte pasaport vermekle suçlaması yeni bir gerilime neden olmuştur (Atlı, 2017: 103-104). Çin'den Türkiye'ye yönelik suçlamalar, sığınma talebinde bulunan 109 Uygur'un Tayland'daki kamplardan kaçarak Çin'e zorla sınır dışı edilmek istenmesinin ardından gelmiştir. Çin'den kaçan 400'den fazla Uygur Tayland'a gelmiş ve Türkiye, çoğu kadın ve çocuk olan 173 Uygur'u almayı kabul etmiştir. Ankara, Çin'e geri gönderilen kişilerin zulüm ve cezalandırılmaya karşı karşıya kalacağı gerekçesiyle, Tayland'ın geri gönderme kararını resmen protesto ederken, Çin ülkeyi terk etmek isteyen Uygurların deniz aşırı ülkelerde, özellikle Suriye'de cihatçı gruplara katılmaya çalıştıklarını iddia etmiştir (Renmin Ribao, 2015). Bu suçlamalar ve gerilimlerden bağımsız olarak Türkiye'nin Çinli bir şirkete verdiği yüksek irtifa hava savunma sistemleri ihalesini iptal ettiğini, Xi'nin G20 Zirvesi için Türkiye'de iken açıklaması da ikili ilişkilerdeki duygusal bir kopuşu da beraberinde getirmiştir (Milliyet, 2015).

4.1. Uygur Sorunu ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi

15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi, hem Türkiye-Çin ilişkileri hem de Türkiye-Batı ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, Batılı ülkeler darbe girişimini açık bir şekilde kınamaktan kaçınırken, 3 Ağustos 2016'da Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhang Ming'in AK Parti hükümetine destek vermek amacıyla Türkiye'ye gelmesi oldukça olumlu karşılanmıştır. Bu durum Çin'in kendisini hem AK Parti hükümeti hem kamuoyu nezdinde Batı'dan ayırtması olumlu karşılanmıştır (Üngör, 2019: 64-78). Çin'in 15 Temmuz darbe girişimine karşı net tavrı Erdoğan tarafından da oldukça olumlu karşılanmış ve Türkiye-Çin ilişkilerinde Uygur sorunu daha da geri plana itilerek, ekonomik ilişkilere odaklanılmıştır. Aynı zamanda AKP hükümetlerinin Uygur sorununda açık bir eleştiri getirmemesi ve sessiz kalması muhafazakâr-milliyetçi kamuoyunun da Uygur sorunu konusunda sessiz kalmasına neden olmuştur. Fakat Türk kamuoyundaki Çin'e yönelik olumsuz algı devam etmektedir.

AKP hükümeti daha önceki Uygur politikalarından değişim sinyali de vermiştir. Bu politika değişikliğinin bir sonucu olarak, Temmuz 2016'dan itibaren Türkiye-Çin ilişkilerinde asimetrik göreceli bir gelişme olsa da her iki tarafın ikili ilişkilere yaklaşım motivasyonlarındaki farklılıklar devam etmektedir. Türkiye'nin yaşadığı ve yaşamakta olduğu siyasi, ekonomik problemler ve Batı ülkeleri ile ilişkilerinin bozulması, AK Parti hükümetlerinin Uygur sorununu ikili ilişkilerde geri plana atmalarında belirleyici olmuştur. Türkiye, hem ekonomik hem de politik sorunları aşmak için ekonomik ilişkileri öncelerken, Çin tarafı ise Türkiye'deki yatırımlarını kısmi olarak artırmış, ilişkilerinin merkezine dolaylı olarak Uygurları hedefe oturtan anti-terör ve güvenlik konusunu koymuştur (Gürel ve Kozluca, 2022: 2; China, 2016).

4.2. Uygur Sorununun Türk Kamuoyundaki Yansımaları

Türkiye'de hem siyasi kesim hem de siyasi-dışı kamuoyu Uygur sorunuyla ilgili olagelmıştır. Fakat AK Parti'nin de destekçisi olan muhafazakâr-milliyetçi kamuoyunun Uygur sorunu üzerinde daha hassas olduğu söylenebilir. Son 10 yıldaki kamuoyunun tepkilerine dönemselsel olarak karşılaştırmalı şekilde bakıldığında, Türkiye'deki muhafazakâr-milliyetçi kamuoyunun, muhafazakar-milliyetçi olmayan hükümetlere yönelik Uygur meselesi üzerindeki baskıları daha fazlayken, güçlü muhafazakar-milliyetçi hükümetler döneminde bu baskıların azaldığı görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin Batıyla uyumlu olduğu dönemlerde, Uygur meselesinde Çin'e karşı daha yüksek sesli bir politika izlerken, Batı sisteminden uzaklaştıkça daha sessiz bir politika takip ettiği görülmektedir. Bu konuda Türkiye'nin, Batı ile kötüleşen ilişkilerini Çin ve Rusya ile

dengelemeye çalışması önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda Türkiye'nin Çin ile olan ticari ilişkilerinin ve karşılaştığı ekonomik sıkıntılarda Çin ile yaptığı swap anlaşmalarının da Uygur sorunundaki yaklaşımında belirleyiciliği vardır (TCMB, 2021).

Yukarıda bahsedilen çerçevede Türkiye'deki kamuoyu çalışmaları da önemli veriler sunmaktadır. İstanbul Ekonomi Araştırma tarafından Ağustos 2020'de gerçekleştirilen bir çalışmada, Türk kamuoyunun yüzde 61,3'ü Çin'i olumsuz veya çok olumsuz olarak görürken, Çin'i dost bir ülke olarak görenlerin oranı yalnızca yüzde 10,6'dır (Türkiye Raporu, 2020). İstanbul'daki Kadir Has Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin de, 2021 yılında yaptığı bir çalışmada Türk kamuoyunun yalnızca yüzde 27'sinin Çin'e olumlu baktığı sonucuna ulaşmıştır (TDP 2021). Kadir Has Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi'nce 2022 yılında yapılan diğer bir araştırmada ise Türk kamuoyunun sadece yüzde 22'si Çin'i dost olarak görürken yüzde 52,7'si dost olmadığını, yüzde 25,3'ü de bu konuda bir fikrinin olmadığını belirtmiştir (TDP 2022). Aynı araştırmada Türk kamuoyu Çin'i bir tehdit olarak da görmemektedir.

Türk kamuoyunun Çin'i olumsuz olarak kodlamasının başlıca nedeninin Uygur meselesi olduğu söylenebilir. Türkiye merkezli Metropoll (2021) Araştırma şirketinin Nisan 2021'de Türkiye'nin Nabızı başlığı altında yaptığı anket çalışmasında da Çin'in Doğu Türkistan'da Uygur Türklerine yönelik politikasına hükümetin gerekli tepkiyi gösterdiğini düşünüyor musunuz? sorusuna cevap aranmıştır. Ankete katılanların yüzde 23'ü hükümetin Çin'in Uygur Türklerine yönelik politikasına gerekli tepkiyi gösterdiğini düşündüğünü belirtmektedir. Hükümetin Çin'in Uygur Türklerine yönelik politikasına gerekli tepkiyi göstermediğini düşünenlerin oranı ise yüzde 53'tür. Bu çalışmada AK Parti'ye oy verenlerin yüzde 33,5'i, MHP'ye oy verenlerin yüzde 38,4'ü, SP'ye oy verenlerin yüzde 10'u, İYİ Parti'ye oy verenlerin yüzde 13,5'i, CHP'ye oy verenlerin 13,4'ü ve HDP'ye oy verenlerin de yüzde 12,1'i gerekli tepkinin verildiğini düşünmektedir. Ayrıca AK Parti'ye oy verenlerin yüzde 37,3'ü, MHP'ye oy verenlerin yüzde 42,1'i, SP'ye oy verenlerin yüzde 65'i, İYİ Parti'ye oy verenlerin yüzde 73,6'sı, CHP'ye oy verenlerin 67,2'si ve HDP'ye oy verenlerin de yüzde 76,3'ü gerekli tepkinin verilmediğini düşünmektedir. Bu konuda daha güncel bir araştırma olmadığı için 2021'den günümüze Türk kamuoyunun bu konudaki görüşlerinde nasıl bir değişim olduğunu istatistiksel olarak belirtmek mümkün değildir. Dolayısıyla iktidar, muhalefet ve ideolojik temelleri farketmeksizin siyasi partilerin destekçilerinde hükümetin yeterli tepkiyi vermediğini düşünenlerin oranı daha fazladır. Ayrıca, milliyetçi-muhafazakâr temelli bir iktidarın kendi seçmenlerini Uygur politikası konusunda ikna edememektedir. Fakat 2016 yılı öncesine bakıldığında hükümeti destekleyen kamuoyunun Uygurlar'ı desteklemek amacıyla yapılan sokak protestolarında daha aktif bir tutum izlerken, 15 Temmuz süreci sonrasında ise sokakların sessizliğe gömüldüğü ve fazla bir protesto gösterisiyle karşılaşılması görülmektedir.

Cumhur İttifakının ana iki bileşeni AK Parti ve MHP'nin siyasi kanadının yanı sıra Uygur sorunundaki hassasiyetleriyle biline muhafazakâr-milliyetçi kamuoyunun, özellikle uluslararası toplumun sert bir şekilde eleştirdiği Çin'in kamp politikasında da göreceli sessizliklerini korumaktadırlar. Daha önceki yıllarda Uygur bölgesinde sorunlar yaşanınca sokak protestoları düzenleyen muhafazakâr-milliyetçi kitleler de anılan süreç sonrasında destekledikleri partilerin politikaları doğrultusunda hareket etmektedirler. Cumhur İttifakına, bir dönem Anti-Amerikancı ve Avrasyacı yaklaşımlarıyla bilinen Türkiye'nin dış politikasında Rusya ve Çin'le hareket etmesini savunan Vatan Partisi'nin de eklenmesi ile Uygur meselesi Çin-Türkiye ilişkilerinde kamuoyuna açık yönüyle gündemdeki yerini kaybetmeye başlamıştır. Ayrıca Çin-Türkiye ilişkileri de özellikle ekonomik ve yatırım alanında bir ivme kazanmıştır.

AK Parti hükümetleri, Türkiye dışındaki Müslüman ve Türk azınlığın yaşadığı coğrafyalarda bu azınlıkların yaşadığı sıkıntılarda kendi destekçilerinden ve kamuoyundan gelen baskıları da dengelemek zorunda kalmaktadır. Uygur meselesi de bu durumdan istisna değildir. Fakat AK Parti'nin 20 yılı aşkın bir süredir iktidarda olması özellikle kendi kamuoyunu da kontrol edebilme ve yönlendirebilme kapasitesine ulaşmıştır. Açıkçası muhafazakâr-milliyetçi kamuoyu kendilerinin desteklemediği iktidarlar döneminde hükümetlere bu konuda daha fazla baskı oluşturabilmektedirler. Dolayısıyla AK Parti döneminde İslamcılık ve milliyetçilik ekseninde anti-Batıcı söylemiyle de AK Parti'nin Çin ve Uygur politikasının ekonomik ve siyasi pragmatizm temelinde ekonomik ve siyasi rasyonel çerçevede şekillendiğini söyleyebiliriz (Kutlay ve Öniş, 2021; Chen, 2020).

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak, ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgali, Suriye'de PYD'yi desteklemesi, Avrupa'da İslamofobinin artması da AK Parti hükümetlerinin Çin ve Uygur politikalarını özellikle kendi

kamuoylarında meşrulaştırmalarını kolaylaştırmaktadır. Türkiye ve diğer Müslüman ülkeler Avrupa'daki İslamofobiye tepki gösterirken Çin'de Xi Jinping döneminde radikalizmle mücadele üzerinden Uygurlar başta olmak üzere diğer müslüman grupların yaşadığı sorunlara tepki gelmemesi de bir ikilem ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca muhafazakâr-milliyetçi iktidarın Uygur sorunu konusunda sessiz kalmasının nedenlerine bakıldığında, Batı ittifak sistemi ile ilişkilerinin bozulması, finansal olarak darboğaza girilmesi nedeniyle Batı ülkelerinden ziyade Çin başta olmak üzere Asyalı ülkelerle swap antlaşmalarının yapılması Uygur meselesinin daha sessiz bir diplomasiyle yürütülmesine neden olmaktadır (Alemdaroğlu ve Tepe, 2020). Ayrıca, Türk kamuoyunda Batı'nın insan hakları konusunda çifte standart uyguladığı yönündeki inancı da bu politikayı güçlendirmektedir. Bu gelişmeler neticesinde, 2017'nin ortalarından itibaren Çin'in ülke içerisinde özellikle Uygurlar için oluşturduğu yeniden eğitim kampları konusundaki uluslararası toplumun eleştirilerine Türkiye aktif bir şekilde katılmamakta ve düşük tonda kalarak tarafsız denilebilecek politika izlemektedir.

Muhalefet partileri de Uygur sorununu zaman zaman gündeme getirmişlerse de hükümet üzerinde yeterince baskı kuramamışlardır. Uygurlara yönelik son dönemdeki insan hakları ihlallerine dair ilk rapor yazan parti CHP olmuştur (CHP, 2020). Türkiye'de muhalefet partilerinden İyi Parti, Aralık 2021'de Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerine ilişkin bir rapor yayımlamıştır (İYİ Parti, 2021). Ayrıca İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener Türk parlamentosunu "Uygur soykırımını" tanımaya çağırmıştır (Daily Sabah, 2021). Diğer yandan AKP'nin Uygur politikası sessizliğe bürünmüş olsa da Türk kamuoyunda az da olsa etkisini devam ettirmektedir. Çin ve Türkiye arasında 2017 yılında imzalanan Suçluların İadesi Anlaşması'nı Pekin'in Aralık 2020 sonunda onaylaması ve Ocak 2021'de TBMM'de de onaylanacağı haberleri Uygur diasporasını rahatsız etmiştir (İnsamer, 2021). Bu antlaşmanın onay süreci Türkiye'de Uygur meselesini ve Çin-Türkiye ilişkileri konusunda yeni bir tartışmayı başlatmıştır.

Türkiye açısından iki ülke arasında sadece ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve karşılıklı ekonomik bağımlılığın artması Uygur sorununun gözardı edilmesi şeklinde açıklanamamaktadır. Özellikle Türkiye'nin kamplar konusunda diğer Batılı ülkelere oranla kamuoyuna göreceli olarak sessiz kalmasının birçok nedeni vardır. Bunların ilki 2000'lere ve 2010'ların ilk yarısına kıyasla 2016 sonrasında Türkiye'nin ekonomik olarak sorunlarının derinleşmesidir. Aynı zamanda Türkiye'nin hem Batı hem de Ortadoğunun Müslüman ülkeleri ile olan ilişkileri gergin bir düzeyde seyretmektedir. Dolayısıyla böyle bir ortamda Türkiye'nin Çin ile de derin bir sorun yaşamasını beklemek rasyonel olmayacaktır.

5. Sonuç

Uygur sorunu, Türkiye-Çin arasındaki tarihsel ikili ilişkilerinin şekillenmesinde, tarafların birbirini algılamasında, dönemsel ilişkilerinin kötüleşmesinde, etkileşimlerinin azalmasında veya artmasında etkili olmaktadır. Soğuk Savaş boyunca Uygur sorunu Türkiye-Çin ilişkilerini doğrudan etkilemezken, bölgesel ve küresel dengelerin değişmesiyle, Çin'in tehdit algısının artmasıyla ikili ilişkilerde de sorun oluşturmaya başlamıştır. Uygur sorunu, dönemsel olarak ulusal, bölgesel ve küresel değişimlere bağlı olarak Çin'in tehdit algısının düzeyi çerçevesinde Türkiye'yle olan ilişkileri etkilemektedir. Uygur sorunu ikili ilişkilerde doğrudan bir sorun alanı oluşturmaktan daha çok iki taraf arasındaki var olan karşılıklı siyasi güvensizliği beslemektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin Uygur politikası belirli bir strateji çerçevesinde değil gelişen olaylara yerel, ulusal ve küresel değişkenlere göre etki-tepki şeklinde şekillenmektedir. Fakat Uygur sorununun Çin'in 2017'deki kamp politikasına rağmen Türkiye-Çin ilişkilerindeki etkisi daha önceki dönemlere kıyasla görünürlüğünü kaybetmeye başlamıştır.

Bunun cevabını yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeydeki değişimlerin ortak etkileşiminde bulabilmek mümkündür. İlk olarak, ulusal düzeyde bakıldığında orta büyüklükte bir devlet olan Türkiye'nin 2010'ların ilk yarısından itibaren ekonomik sorunlar yaşamasıyla eş zamanlı olarak Batı ile ilişkilerinin bozulmasını, Ankara'nın Çin ve Rusya'yla dengelemeye çalışmasıdır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Çin'in Uygur politikasını üst perdeden eleştirmesi hem Doğu hem de Batı'yla ilişkilerin kötüleşmesi ve dış politika dengesinin bozulması anlamına gelecektir. Birinci faktörle bağlantılı olarak, BMGK daimî üyesi olan Çin'in ekonomik ve politik olarak küresel bir güce dönüşmesi ekonomik sorunları olan Türkiye'yle olan ilişkisini de asimetrikleştirmektedir. Üçüncü olarak, yerel düzeyde ise Uygur sorununda Türk kamuoyunun her kesimin bir hassasiyeti olsa da muhafazakâr-milliyetçi kesimin daha yakın bir ilgisi vardır. Muhafazakâr-milliyetçi halk desteği olan iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin iki bileşeni AK Parti-MHP seçmeni hükümetin Uygur politikasını eleştirmektedir. Fakat buna rağmen AK Parti-MHP seçmeninin daha önceki dönemlere kıyasla hükümet

üzerinde bu memnuniyetsizliklerini bir kamuoyu baskısına dönüştürme girişimleri gözlemlenmemektedir. Bu durum da Ankara hükümetinin Uygur sorununa yaklaşımının düşük profilli olmasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz değişkenlerin dönemsel olarak farklı düzeylerde etkileşimi, Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkilerine etki düzeyini belirlemektedir. Son dönemde bu değişkenlerin etkileşimiyle Uygur sorununun Türkiye-Çin ilişkileri üzerindeki etkisi azalmıştır.

Kaynakça

- Adıbelli, B. (2016). Osmanlı'dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Alemdaroğlu, A. and Tepe S. (2020. Eylül). Erdogan Is Turning Turkey Into a Chinese Client State. Foreign Policy. Erişim adresi <https://foreignpolicy.com/2020/09/16/erdogan-is-turning-turkey-into-a-chinese-client-state/>.
- Atlı, A. (2017). China and Turkey: Sailing Through Rough Waters., J. Reardon-Anderson (Ed.). The Red Star and the Crescent: China and the Middle East içinde (103-121. ss.). Oxford University Press.
- BBC Türkçe. (2018. 21 Şubat). AKP ve MHP'nin Meclis'e sunduğu 'Cumhur İttifakı' kanun teklifi nedir?. Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43140673>.
- Chen, Y. (2020). Developments in China-Turkey relations: a view from China. Critical Sociology, 46 (4-5), 777-787.
- China. (2016. 27 Nisan). China, Turkey to strengthen anti-terrorism cooperation. Erişim adresi http://www.china.org.cn/world/2016-04/27/content_38340015.htm.
- CHP. (2020). Doğu Türkistan&Uygur Türkleri: Tarih, kimlik ve siyaset.
- ÇHC Büyükelçiliği. (2020). Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması. (2020. 19 Haziran). Erişim adresi http://tr.china-embassy.gov.cn/tur/sgxw/202006/t20200619_9617230.htm.
- Cohen, R. (1978). Threat Perception in International Crisis. Political Science Quarterly. 93(1), 93-107.
- Daily Sabah. (2021. 08 Şubat). IP to urge Turkish Parliament to recognize 'Uyghur genocide'. Erişim adresi <https://www.dailysabah.com/politics/legislation/ip-to-urge-turkish-parliament-to-recognize-uyghur-genocide>.
- Davis, D. and Will M. (1997). Ethnicity Matters: Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior. International Studies Quarterly. 41 (1), 171-184.
- Dillon, M. (2004). Xinjiang: China's Muslim Far Northwest. Routledge.
- Ding, G. (2011). [丁工] 中土关系四十年:回顾与展望. 阿拉伯世界研究. 3, 20-28.
- Duchatel, M. (2019. 25 Ocak). China's foreign fighters problem. War On The Rocks. Erişim adresi <https://warontherocks.com/2019/01/chinas-foreign-fighters-problem/>.
- Dwyer, A. (2005). The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse. The East-West Center.
- Emet, E. (2009). 5 Temmuz Urumçi Olayı ve Doğu Türkistan. Grafiker Yayınları.
- Ersoy, E. (2008). Turkish-Chinese Military Relations. Ankara: USAK Yayınları.
- Euronews. (2019. 25 Haziran). Japonya, Çin'in baskılarına rağmen Uygur aktivist Rabia Kadir'e vize verdi. . Erişim adresi <https://tr.euronews.com/2019/06/25/japonya-cin-in-baskilarina-ragmen-uygur-aktivist-rabia-kadir-e-vize-verdi>.
- Gao, X, Xinxian W and Beiqian Z. (2017).The distribution of Chinese minority populations and its change based on the study of the Hu Huanyong line. International Journal of Anthropology and Ethnology. 1 (2), 1-16.
- Gladney, D. (2003). Islam in China: Accommodation or Separatism?. The China Quarterly. 174, 451-467.
- Gürel, B. and Kozluca M. (2022). Chinese Investment in Turkey: The Belt and Road Initiative, Rising Expectations and Ground Realities. European Review. 30 (6), 806-834.
- Haney, P. and Walt V. (1999). The Role of Ethnic Interest Groups in US Foreign Policy: The case of the Cuban American National Foundation. International Studies Quarterly. 43(2), 341-61.
- Hürriyet. (2009. 25 Mart). Turkish commander visits Chinese counterpart. Erişim adresi <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkish-commander-visits-chinese-counterpart-11281000>
- İnsamer (2001. Şubat). Türkiye-Çin Suçluların İadesi Anlaşması Değerlendirmesi. Erişim adresi https://www.insamer.com/tr/turkiye-cin-suclularin-iadesi-anlasmasi-degerlendirmesi_3742.html.
- İyi Parti (2021 Aralık). The Human Rights Report on China Uyghur Autonomous Region. Erişim adresi <https://iyiparti.org.tr/storage/img/content/66M7/human-rights-report-on-china-uyghur-autonomous-region-english.pdf>.
- Karluk, A. ve Kartal, E. (2022). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Azınlıklar Politikası. M. Caşın. vd. (Der.). Çin Halk Cumhuriyeti Cilt1 içinde (480-517. Ss.). Nobel Yayınları.

- Karluk, A. (2017). Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Gerekçeleri Üzerine. *Denge*, 2, 95-114.
- Karluk, A. (2022). Problems of Uyghur Refugees in Turkish States case of Türkiye. D. Tsering (Der.). *Tibetan and Uyghur Refugees in the New Colonial Era içinde* (71-86. Ss.). Taipei: National Chenggong University): 71-86.
- Kartal, E. (2019). TBMM Çalışmalarında Türkiye – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri: 1999 – 2019. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 27-65.
- Kohen, S. (2010. 29 Eylül). Davutoğlu'ndan Uygur güvencesi. *Milliyet*. Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/davutoglu-ndan-uygur-guvencesi-1307352>.
- Karaca, K. (2007). Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu. *Gazi Akademik Bakış*, 1 (1), 219-245.
- Kutlay, M. and Öniş, Z. (2021). Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?. *International Affairs*, 97 (4), 1085–1104.
- Mackerras, C. (2003). *China's Ethnic Minorities and Globalisation*. Routledge.
- Mearsheimer, J. and Walt, S. (2008). *The Israel Lobby and US Foreign Policy*. Farrar, Straus and Giroux.
- Metropoll. (2021 Nisan). Türkiye'nin Nabzı- Nisan 2021. Erişim adresi <https://www.metropoll.com.tr/arastirmalar/turkiyenin-nabzi-17/1898>.
- Milliyet. (2015. 16 Ekim). 3,4 milyar dolarlık Çin füzesi iptal. Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/gundem/3-4- milyar-dolarlik-cin-fuzesi-iptal-2148480>.
- Milliyet. (1986. 11 Eylül). Çinli diplomat iltica etti.
- Milliyet. (1978. 16 Haziran). Hua Demirel'le Yeşilköy'de nezaket görüşmesi yaptı.
- Milliyet. (2009. 09 Temmuz). Rabiya Kadir: Türkiye'ye gelme talebim iki kez reddedildi. Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/dunya/rabiya-kadir-turkiyeye-gelme-talebim-iki-kez-reddedildi-1115709>
- Millward, J. (2007). *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*. Columbia University Press.
- Millward, J. (2004). *Violent Separatism in Xinjiang: A Critical Assessment*. East- West Center.
- Moore, W. (2002). Ethnic Minorities and Foreign Policy. *SAIS Review* (1989-2003), 22 (2), 77–91.
- Mukherjee, K. (2010). The Uyghur Question in Contemporary China. *Strategic Analysis*, 34 (3), 420-435.
- Okur, M. (2017). Bir Kuşak, Bir Yol" Projesi'nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar. *Akademik Hassasiyetler*, 4 (8), 45-55.
- Renmin Ribao (2015. 10 Temmuz). 中国查处非法偷渡遭干扰:个别国使馆勾结世维会. Erişim adresi <http://military.people.com.cn/n/2015/0710/c1011-27282449.html>.
- Petersen, K. (2004). A Research Note: Reexamining Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior. *International Interactions*, 30 (1), 25–42.
- Resmî Gazete. (1975. 8 Ocak), Sayı 15112.
- Sezer Bazoğlu, D. (1996). Turkey in the New Security Environment in the Balkan and Black Sea Region. V. Mastny and R. Craig Nation (eds.). *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power içinde* (71-95. ss.). CO: Westview Press.
- Shichor, Y. (2009). *Ethno-Diplomacy: The Uyghur Hitch in Sino-Turkish Relations*. The East-West Center.
- Shu, J. (2009). [舒建国]. 毛泽东“一边倒”外交战略的内涵及其实践效应. *南昌大学学报: 人文社会科学版*, 40 (1), 13-17.
- Statista. (2024). Total population of China from 1980 to 2023 with forecasts until 2028. Erişim adresi <https://www.statista.com/statistics/263765/total-population-of-china/>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Türkiye-ÇHC Ekonomik İlişkileri. Erişim adresi <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2011. 01 Nisan). Erişim adresi https://www.mfa.gov.tr/no_90_-1-nisan-2011_-turkiye-ile-cin-halk-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklari-arasinda-duzenlenen-ortak-calisma-grubu.tr.mfa.
- TCMB. (2021. 15 Haziran). TCMB ile ÇHC Merkez Bankası. Erişim adresi <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-24>.
- TDP2021. Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması-2021. Erişim adresi https://www.academia.edu/49248059/T%C3%BCrk_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1_Kamuoyu_Alg%C4%B1lar%C4%B1_Ara%C5%9F%C4%B1rmas%C4%B1_2021.
- TDP2022. Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması-2022. Erişim adresi https://www.khas.edu.tr/wp-content/uploads/2022/09/TDP_2022_TUR_FINAL_05.09.2022.pdf.
- Temiz, K. (2017). Türkiye-Çin İlişkileri. SETA Analiz.

- The Telegraph. (2014. 04 Mart). Kunming massacre. Erişim adresi <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/10675219/Kunming-massacre-Has-the-global-jihad-reached-China.html>.
- Trédaniel, M. and Pak K. L. (2018). Explaining the Chinese Framing of the ‘Terrorist’ Violence in Xinjiang: Insights from Securitization Theory. *Nationalities Papers*. 46 (1), 177–195.
- TRT Haber (2015. 02 Temmuz). Çin’de Müslümanlara saldırılar protesto edildi. Erişim adresi <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/cinde-muslumanlara-saldirilar-protesto-edildi-192473.html>.
- Tümtürk, S. (2010). Ankara-Pekin İlişkilerinde Uygurlar. *Gökbayrak*, Erişim adresi <https://www.gokbayrak.com/dergi-sayfalari/1108>.
- Türkiye Raporu. (2020). Toplumun Çin’e Bakış Açısı. Erişim adresi <https://turkiyeraporu.com/arastirma/toplumun-cine-bakis-acisi-1882/>.
- Üngör, Ç. (2019). Heading Towards the East? Sino-Turkish Relations After the July 15 Coup Attempt. E. Erşen and S. Köstem (Eds). *Turkey’s Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order içinde* (64–78. ss.). Routledge.
- Üngör, Ç. (2006). Perceptions of China in the Turkish Korean War Narratives. *Turkish Studies*. 7 (3), 405-420.
- Wang, W. (2016. 28 Eylül). 积极构建社会主义和谐社会, *Renmin Ribao*, Erişim adresi <http://theory.people.com.cn/BIG5/n1/2016/0928/c40531-28745262.html>.
- Winslett, G. (2016). Differential Threat Perceptions: How Transnational Groups Influence Bilateral Security Relations. *Foreign Policy Analysis*. 12 (4), 653–673.
- Xiao, X. (2011). [肖宪] “构建中国与土耳其新型战略合作关系”, *西亚非洲* (2011.9),14-28.
- Zan, T. (2018) [管涛]. 土耳其与“东突”的“不解之缘. Erişim adresi http://www.shehui.pku.edu.cn/upload/editor/file/20180626/20180626191045_3198.pdf.
- Zenz, A. and Leibold, J. (2017). Xinjiang’s Rapidly Evolving Security State. *The Jamestown*, Erişim adresi <https://jamestown.org/program/xinjiangs-rapidly-evolving-security-state/>.
- Zenz, A. (2019). Thoroughly reforming them towards a healthy heart attitude’: China’s political re-education campaign in Xinjiang. *Central Asian Survey*, 38 (1), 102-128.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-